

BOEKBESPREKINGEN

P. Kooij ed., *Dorp naast een stad. Hoogkerk 1770-1914* Van Gorcum Assen 1993. Groninger historische reeks 9. ISBN 90-232-2809-X, 413 blz., ill., f 65,-.

Integrale geschiedenis blijft de historicus intrigeren. Vandaar dat de eerste grote publikatie van de Groningse tak van het project 'Integrale geschiedenis', in 1987 door de universiteiten van Groningen en Utrecht opgezet, bijzondere aandacht verdient. In een veertiental hoofdstukken, gespreid over zes delen, wordt de geschiedenis van het Groningse dorp Hoogkerk van 1770 tot 1914 onder de loep genomen. De loepmetafoor is toepasselijk omdat de auteurs de neerslag van (inter)nationale processen als economische eenwording en industrialisatie, demografische transitie, politieke unificatie en partijvorming, verlichting, verzuiling en secularisatie op een kleine gemeenschap in beeld brengen en proberen scherp te krijgen. Ze doen dat door te laten zien hoe genoemde *externe* processen het economische, demografische, sociale, politieke, culturele en religieuze leven van Hoogkerk beïnvloeden. Zoals een kleine schaal opgenomen kan zijn in een heel nest van grotere schalen, zo kan Hoogkerk gezien worden als ingebed in een aantal wijdere cirkels, die verschijnselen bevatten waarmee ontwikkelingen in het centrum (Hoogkerk) verklaard kunnen worden. Anders gezegd: de Hoogkerkse dorpsgemeenschap nestelt zich als het ware steeds meer in de moderne samenleving door geleidelijk invloeden uit de 'grote' wereld toe te laten. De nabijheid van de stad Groningen heeft aan deze relatieve openheid een belangrijke bijdrage geleverd, vandaar ook de passende titel van het boek. Omdat in dit korte bestek de doorwerking van al die megaprocessen op alle Hoogkerkse levensterreinen niet weergegeven kan worden, geef ik hier slechts twee voorbeelden uit de 'nestanalyse' zoals Pim Kooij c.s. die in elkaar gestoken hebben.

Allereerst de economische eenwording en industrialisatie. Unificatie en industrialisatie leidden in de Hoogkerkse economie tot marktverruiming, beroepdiversificatie - met name tot een toename van niet-agrarische beroepen - en economische groei. De nijverheid omvatte in 1770 zeven bedrijfjes en in 1910 dertig, de vervoerscapaciteit van de Hoogkerkse schippers vertienvoudigde tussen 1851 en 1906. Het gemiddelde reële arbeidsinkomen per hoofd van de bevolking steeg tussen 1850 en 1910 van f90,- naar f133,-. In de demografische sfeer betekenden eenwording en industrialisatie een toename van de arbeidsmigratie, waarbij na 1895 de toenemende immigratie opvalt. In het sociale leven ontstonden grotere afstanden tussen de sociale groepen en meer maatschappelijke mobiliteit. Boeren en landarbeiders die in de eerste helft van de negentiende eeuw nog dikwijls het huishouden deelden, werden in de tweede helft letterlijk en figuurlijk uiteen getrokken. Letterlijk omdat de persoonlijke arbeidsverhoudingen verzakelijkten, wat betekende dat de arbeiders geen deel meer uitmaakten van het boerenhuishouden en niet meer in natura - maar in

loon - uitbetaald werden. Figuurlijk omdat zich tussen grote boer en (land)arbeider middengroepen schoven, zoals kleine boeren, onderwijzers en zelfstandigen. Cultureel en religieus werden burenhulp en kerkelijke zorg overgenomen door zakelijke zieken- en begrafenisfondsen.

Secularisatie en de daarmee nauw samenhangende tegenpool, verzuiling, zijn de cultureel-religieuze megaprocessen die hier als tweede besproken worden. In de Hoogkerkse economie leidden ze tot het verdwijnen van 'moreel-economische' verschijnselen zoals het 'nieuwjaarslopen' en het houden van collecten bij persoonlijke rampen. Verzakelijking en individualisering waren het gevolg van genoemde secularisatie. Toen aan het eind van de negentiende eeuw de verzuiling zijn intrede deed, nam onder invloed van Afscheiding en Doleantie de aanhangers van het corporatisme de handschoen op tegen de voorstanders van het economisch individualisme; met weinig succes overigens. In demografisch opzicht brachten secularisatie en verzuiling differentiatie in opvattingen over gezin en huwelijk, een differentiatie die in de sociale sfeer zijn neerslag kreeg in het ontstaan van christelijk-gereformeerde, gereformeerde, doopsgezinde, vrijzinnige en socialistische subculturen. De meeste gereformeerden waren onder de middenstand te vinden, de elite was voornamelijk vrijzinnig of doopsgezind en de arbeiders socialistisch. Dat deze subculturen een verzuilde politieke cultuur deden ontstaan, behoeft natuurlijk geen betoog. Dit alles betekende in de culturele sfeer het verdwijnen van de zogeheten volkscultuur en een polarisatie tussen onkerkelijken en orthodoxen.

De auteurs zijn aan al deze wijsheid gekomen door vier soorten analyses. Ten eerste; een onderzoek op individueel niveau bood, via het plegen van geboortencohortanalyses van 120 personen in een viertal steekjaren, de mogelijkheid informatie te krijgen over demografisch, economisch en sociaal gedrag en de onderlinge relaties daartussen. Ten tweede; een structuuranalyse op het niveau van de gehele bevolking gaf zicht op met name de economische en sociale verhoudingen. Ten derde; een analyse van de gemeenterekeningen leverde informatie omtrent de vraag waaraan de gemeenschapsgelden werden besteed. Ten vierde; tenslotte leidde een krantenanalyse naar kennis van belangrijke gebeurtenissen en opinies in de dorpsgemeenschap.

De synthetiserende geschiedschrijving kan verschillende gedaanten aannemen. Naast de hier gehanteerde 'nestanalyse' kan men ook opteren voor een meer ideaaltypische benadering. Beide vormen hebben hun voor- en nadelen. Dat het schrijverscollectief rond Pim Kooij er niet helemaal in geslaagd is het specifiek Hoogkerkse voor het voetlicht te halen, hangt ten nauwste samen met hun keuze voor de nestanalytische benadering. Daarin figureert Hoogkerk namelijk als subsysteem van een (inter)nationaal systeem van veranderingsprocessen, waardoor het grote - en min of meer bekende - in het kleine zichtbaar wordt. Toch vind ik *Dorp naast een stad* een uitermate geslaagde vorm van integrale, of misschien nog beter: integrerende (Trienekens) geschiedschrijving. De verschillende delen van het boek met fraaie allitererende titels als 'milieu en morfologie', 'middelen van bestaan', 'mensen', 'machtsverhoudingen', 'mentaliteiten' en 'mechanismen en modellen' geven een evenwichtige verdeling van de

levensterreinen binnen de Hoogkerkse dorpsgemeenschap. De hoofdstukken bevatten degelijke informatie zonder echt saai te worden. De samenvattingen aan het eind van ieder hoofdstuk vergemakkelijken de oriëntatie in het boek voor de lezer die niet alles wil weten. Kooijs redactie heeft het boek een homogeen karakter gegeven, hetgeen versterkt wordt door het slothoofdstuk 'Hoogkerk integraal'. In de vorm van een matrix worden daar de belangrijkste transformatieprocessen nog eens doorgenomen, zodat de lezer niet gedwongen is zelf de wijldvertakte draden die door het boek lopen aaneen te knopen.

Dorp naast een stad verdient een breed lezerspubliek. Eén categorie lezers zou ik het echter speciaal willen aanbevelen. Ik doel op leraren in het voortgezet onderwijs die interesse hebben in lokale en regionale geschiedenis. Als men in de les via de eigen regio belangrijke macrosociale en -culturele processen wil verduidelijken dan is dit boek een uitstekend voorbeeld hoe men dat kan doen. Het vangt als het ware de wereld in een waterdruppel.

Harry Jansen

C.D. Andriessse, *Titan kan niet slapen. Een biografie van Christiaan Huygens* Contact, Amsterdam en Antwerpen 1993, ISBN 90-254-0168-6, 413 blz., ill., f 65,-.

De moderne historicus, met al zijn energie bezig om een of andere detailvraag uit te diepen, denkt wel eens met enige jaloezie aan zijn collega's uit de negentiende eeuw, die onbekommerd de meest ambitieuze projecten uitvoerden. Van de door hen geschreven (of gecompileerde) handboeken, naslagwerken en bronnenpublicaties maken historici nog altijd dankbaar gebruik. Want laat het waar zijn dat dit werk vaak weinig diep gaat en wemelt van de fouten, de huidige geschiedwetenschap is zonder dit fundament niet goed denkbaar. Maar hoe nuttig ook, moderne historici kunnen zich een dergelijke houding tegenover het verleden niet meer veroorloven. Slechts een onbekommerde buitenstaander kan tegenwoordig nog zo'n boek schrijven.

Zo'n buitenstaander is Andriessse: geen vakhistoricus, maar natuurkundige en romanschrijver. Gegrepen door het werk van de zeventiende-eeuwse wis- en natuurkundige Christiaan Huygens ontdekte hij dat er van deze vermaarde geleerde geen behoorlijke biografie bestond - en besloot daarop om die zelf te schrijven. Welgemoed werkte hij zich door de twintig delen verzameld werk van Huygens heen. Dit moet een heksentoer zijn geweest, want het werk van Huygens is buitengewoon gecompliceerd en veelzijdig. Het valt Andriessse dan ook niet kwalijk te nemen dat hij in zijn 400 pagina's niet de volle rijkdom van Huygens' werk bevattelijk kan maken. Welbeschouwd laat hij de lezer er alleen maar even aan ruiken. Men krijgt een flauwe indruk van het soort problemen waar Huygens zich mee bezig hield, en van de manier waarop hij deze te lijf ging. Wie werkelijk inzicht wil verwerven in Huygens' activiteiten is hier aan het

verkeerde adres, maar aan lezers met een meer algemene belangstelling bewijst Andriessse ongetwijfeld een dienst.

Het uitdiepen van Huygens' wetenschappelijke werk was echter niet het hoofddoel van Andriessse. Hij wilde een biografie leveren waarin Huygens niet alleen als geleerde, maar ook als mens wordt geportretteerd. Een levensbeschrijving van Huygens lijkt een aantrekkelijk project. Niet alleen zijn er honderden brieven van en aan hem bewaard (zij het vooral van wetenschappelijke aard), hij kwam bovendien uit een familie waar het bijhouden van dagboeken welhaast endemisch was. Toch blijft Huygens ook als persoon grotendeels ongrijpbaar. Andriessse verzucht: "Er is slechts beheersing. Wat we van zijn persoon zien is glad, alsof een geduldige hand hem tot een spiegel gepolijst en verzilverd heeft waarin we, als we niet oppassen, onszelf zien. Veel hebben we al ingevuld, meer dan echt verantwoord kon worden" (pagina 117-118).

Met dat invullen valt het gelukkig nogal mee. Andriessse psychologiseert graag, maar hij houdt feiten en interpretatie uit elkaar. Men kan zijn suggesties rustig laten voor wat ze zijn, en houdt dan een boeiende collage uit het bronnenmateriaal over. Met zulk materiaal kan het verhaal niet stuk. Ondanks alles ontstaat een fascinerend beeld van een zeventiende-eeuws geleerdenleven. Dat Andriessse een dergelijk specialistisch onderwerp toegankelijk heeft gemaakt valt zeer te waarderen. Misschien is het maar goed dat er nog zulke onbevangen liefhebbers bestaan die, met voorbijzien van alle eisen die het vak geschiedenis in de loop der tijd aan zijn beoefenaars is gaan stellen, gewoon een boek schrijven.

Rienk Vermij

Hans Binneveld en Rudolf Dekker ed., *Curing and insuring. Essays on illness in past times: the Netherlands, Belgium, England and Italy, 16th-20th centuries* Uitgeverij Verloren, Hilversum 1993, ISBN 90-6550-408-7, 256 blz., f 43,-.

Willem de Blécourt, Willem Frijhoff, Marijke Gijswijt-Hofstra ed., *Grenzen van genezing. Gezondheid, ziekte en genezen in Nederland, zestiende tot begin twintigste eeuw* Uitgeverij Verloren, Hilversum 1993, ISBN 90-6550-366-8, 320 blz., f 55,-.

Een gezelschap feestende jongelieden spoedt zich in een rijtuig naar de volgende herberg. In hun haast overrijden ze Job de Bultenaar. Daarop roept één der passagiers vrolijk uit: "Die brug hebben we nu eens vlot genomen". Deze wrede grap maakt deel uit van een verzameling van 2440 zeventiende-eeuwse moppen en anekdotes die de Haagse advocaat en rechter Aernout van Overbeke bijeenbracht. Deze *Anecdota sive historiae jocosae* leverden Rudolf Dekker en Herman Roodenburg het materiaal om beeldvorming rond ziekte en genezing te onderzoeken. De zeventiende-eeuwer was, zo concluderen zij, een waar liefhebber van *sick jokes*; of het nu ging om verkoudheid, zeeziekte, tranende

ogen, om epilepsie, syphilis, de pest, of om verstandelijke of lichamelijke handicaps, kwaal en afwijking vormden de voedingsbodem voor een levendige humor.

De mop, het rechterlijke archief, het handboek voor exorcisme, *De homoio-pathische huisdokter*, de gedenkpenning voor het redden van drenkelingen, het mirakelboek, zij zijn typerend voor het soort van bronnen waarop recente publikaties op het gebied van de medische geschiedenis zich baseren. Hiermee heeft dit specialisme zich binnen enkele decennia losgemaakt uit de armen van de medische faculteit, waar de geschiedenis der geneeskunde doorgaans gold als een aardige hobby voor gepensioneerde artsen. Deze ontwikkeling is niet in de laatste plaats te danken aan de inspanningen van sociologen, antropologen en historici. De interne geschiedenis der geneeskunde, die zich concentreerde rond grote voorwaartse sprongen, zoals de ontdekking van de bloedsomloop of de uitvinding van de penicilline en de röntgenstraal, en derhalve een sterk evolutionistische en positivistische inslag had, maakte plaats voor een meer gedifferentieerde, historiserende medische geschiedenis. Het hele veld van gezondheid, ziekte en genezen wordt tegenwoordig onder de loep genomen, waarbij voor het eerst ook onofficiële genezers en geneeswijzen, de ervaringen van patiënten en de percepties van gezond en ziek aandacht krijgen.

De twee hier besproken bundels zijn een neerslag van dit nieuwe type van onderzoek op medisch-historisch gebied. Beide vonden hun oorsprong in voordrachten. *Curing and insuring* komt voort uit een congres rond het thema 'Illness and history', dat in 1990 aan de Erasmus Universiteit plaatsvond. *Grenzen van genezing* is een produkt van de werkgroep 'Magie en geneeskunde'. Het spreekt vanzelf dat de twee boeken zowel qua auteurs als qua inhoud en visie op meer dan één plaats convergeren, hoewel zij elkaar ook zeker aanvullen. Over het geheel genomen vertoont *Grenzen van genezing* de meeste eenheid en zijn de in deze bundel opgenomen opstellen substantiëler en evenwichtiger van aard.

Van de in totaal 24 artikelen is er slechts één in engere zin aan de ontwikkelingen binnen de medische wetenschap gewijd. Lidy Schoon duidt in haar "Eén der 'delicate kwestieën der geneeskunde'" (*Grenzen*) een opmerkelijke paradigmawisseling aan, namelijk het geleidelijk loslaten van de humorale pathologie of leer der levenssappen, waardoor in de loop van de negentiende eeuw de aderlating uit het therapeutisch handelen verdwijnt. Geheel conform de nieuwe zienswijze gaat het hier trouwens slechts om een bespreking van - het in dit geval grotendeels uitblijven van - het *discours* rond de aderlating in de verloskundige vakbladen. Hiermee treedt direct ook de zwakte van een (te) grote nadruk op het meta-niveau naar voren. Het is natuurlijk opmerkelijk en daarmee de moeite van het constateren waard dat de aderlating niet langer als een adequate remedie bij dreigende miskramen, kraamvrouwenkoorts en zwangerschapsvergiftiging werd beschouwd, maar dan wil de doorsnee lezer uiteraard óók weten waarom de aderlating dan wel voor de toepassing van chloroform (?) plaats moest maken. Ziekte is inderdaad een sociaal-culturele constructie en de resultante van een proces van betekenisgeving en interactie

tussen mensen, maar de bijbehorende pijn was en is reëel. Sommige auteurs schieten in hun analyse van verbeelding, beeldvorming en constructie van ziekte mijns inziens enigszins door. Zo krijgt de pest bij Giulia Calvi (*Curing*) in haar ontleding van mythische pest-narratio's bijna de dimensie van een representatie, zoals we die uit de betogen van Frank Ankersmit kennen.

Marijke Gijswijt-Hofstra (*Grenzen*) wijst in haar heldere inleiding op het bruikbare begrip van de 'medische markt'. Op dat niveau ontmoeten de aanbieders en vragers van medische zorg elkaar immers, zodat men zicht krijgt op de diverse opvattingen en handelwijzen. Frank Huisman past dit concept op overtuigende wijze toe in zijn relaas over de marginalisering van de reizende meesters in achttiende-eeuws Groningen. Door het toelatingsbeleid van de Groningse overheid nauwkeurig in kaart te brengen, weet hij aan te tonen dat de occulisten, steensnijders en ledezetters de concurrentieslag van de officiële, want geadmitteerde en sedentaire, genezers verloren. 'Bekwaamheid' was in deze strijd een sleutelwoord, maar men moet daarbij bedenken dat het hier eerder een juridische, beroepspolitieke kwalificatie gold dan een vakinhoudelijke. De Groningse overheid liet het oor hangen naar de in de stad gevestigde genezers, maar deed dat in de eerste plaats om de economische belangen van haar ingezetenen te beschermen.

Kortom, beide bundels leren ons veel over de wisselende interpretatie en beleving van gezondheid, ziekte en genezen in de afgelopen vijf eeuwen. Zij bewijzen ons dat de nieuwe benaderingen van de medische geschiedenis veel vrucht afwerpen. Het valt te hopen dat op deze initiatieven nog vele volgen en wellicht kan dan de afwerking van een en ander wat zorgvuldiger zijn. Voor alle twee bundels geldt dat een strakkere redactie doublures, uitweidingen en herhalingen had kunnen vermijden, en het was wenselijk geweest wanneer de uitgever zijn drukpers eens had laten reviseren.

Catrien Santing